

Лариса Філатова

**«ТЕОРІЯ МУЗИКИ» Г. ГЕССА ДЕ КАЛЬВЕ:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті висвітлюється значення наукової праці «Теорія музики» Г. Гесса де Кальве для вивчення історичного досвіду професійної підготовки музикантів і вчителів музики в Україні на початку ХІХ ст., характеризуються чинники, які впливали на стан музичної освіти і морально-естетичного виховання дітей та молоді, вказується на актуальність для сучасного періоду розвитку української музичної культури та освіти проблем піднятих автором два сторіччя тому.

Ключові слова: теорія музики, професійна підготовка вчителів музики, музична освіта, морально-естетичне виховання.

Переосмислення з сучасних позицій вітчизняного історичного досвіду створює передумови для реалізації принципу єдності та наступності історико-педагогічного процесу. У зв'язку з цим особливо важливим видається звернення до творчої та педагогічної спадщини представників іноземної інтелігенції, які обрали своєю другою батьківщиною Російську імперію і котрі зробили значний внесок у розвиток української музичної культури, виконавства, освіти, науки.

Творчість композитора, піаніста-віртуоза, диригента, музичного критика і публіциста, музично-громадського діяча, угорця за походженням Г. Гесса де Кальве (1784–1862) розглядалася перш за все музикознавцями, культурологами. Спадщину композитора, автора варіацій в романтичному віртуозному стилі на тему української народної пісні «Як сказала матуся», які належать до небагатьох яскравих фортепіанних творів перших десятиріч ХІХ ст., вивчали Т. Булат, М. Дремлюга, М. Загайкевич, І. Зінків, Н. Кашкадамова, Л. Корній, О. Немкович, Н. Семененко, Б. Фільц., Т. Шеффер, О. Шреєр-Ткаченко та ін. У виконавській обіг цей твір ввели М. Дремлюга, Г. Курковський, М. Степаненко – укладачі збірників української фортепіанної музики ХІХ століття. Виконавську, культурно-просвітницьку діяльність Гесса де Кальве як піаніста й диригента, теоретика музики, музично-громадського діяча висвітлювали М. Загайкевич, О. Кононова, Ю. Лошков, Й. Миклашевський, О. Немкович та ін. Однак, енциклопедична праця митця «Теорія музики» залишається, на нашу думку, недостатньо вивченою з позицій сучасного значення поглядів Гесса де Кальве на музичну педагогіку, морально-естетичне виховання, вплив музики на особистість, професійну підготовку вчителя музики тощо. Висвітлення цих питань є метою нашої розвідки.

Відкритий у 1805 р. Харківський університет став культурно-

освітнім осередком не тільки для міста, а й всієї Слобожанщини. Необхідно сказати, що до складу викладачів університету на початку його заснування увійшла велика група іноземних вчених – вихідців з Німеччини, Франції та інших держав [9, с. 28]. Засновник університету В. Н. Каразін, як відзначав Д. І. Багалій, мав подвійний погляд на проблему виховання молоді. Будучи гарячим прибічником західноєвропейської науки, він виступав проти виховання юнацтва іноземцями. Однак, В. Н. Каразіну була чужою вузько національна обмеженість у питаннях освіти. Прогрес вітчизняної науки і культури він бачив у розвитку національних традицій, запліднених передовими європейськими досягненнями [2].

Суть питання полягала не в національній приналежності лекторів, а в тому, які школи і культуру вони презентували. Так, запорукою високого рівня освіти, в тому числі музичної, і, в цілому, культури студентів Харківського університету було те, що в його стіни увійшла європейська освіта, яка впроваджувалась інтернаціональним професорсько-викладацьким колективом, який став поборником енциклопедичної освіти молоді й представляв кращі наукові і культурні традиції. Так, наприклад, поляк І. М. Вітковський – носій класичної віденської музичної традиції, І. С. Рижський – вихованець вітчизняної школи словесності, за його підручниками логіки і риторики навчалися студенти кількох поколінь трьох провідних університетів – Харківського, Московського, Казанського. І. Шад – представник німецької філософської науки, якому Рада Університету, високо оцінюючи його музичні знання, незмінно доручала разом з Вітковським проводити найбільш відповідальні іспити з музики [6, с. 106].

Більшість іноземних професорів університету мали прекрасну європейську освіту, авторитет в наукових колах, високий рівень культури, нерідко були добре підготовленими музикантами-аматорами. Так, наприклад, найбільш відомими вченими початкового періоду історії навчального закладу були: економіст і юрист професор Л. К. Якоб – автор 35 робіт в галузі філософії, богослов'я й психології; професор фізики та математики Й. Гут, який видав ряд робіт з математики, механіки, фізики, астрономії, архітектури; професор хімії Ф. Гізе, дослідник корисних копалин Слобожанщини, автор зразкового для свого часу п'ятитомного підручника «Всеобщая химия для учащихся и учащихся» (1813–1817); професор філософії І. Шад, який опублікував в Росії декілька наукових праць, у тому числі «Чисту логіку» (1812), «Природне право» (1814) [1, с. 52].

Відомий європейський вчений К.-Д. фон Роммель, згадуючи в мемуарах свою наукову і педагогічну діяльність на посаді професора Харківського університету (1811–1814), перш за все підкреслював просвітницьку місію іноземних вчених. Його особистим прагненням було «заснувати в центрі України новий постійний центр літературної і гуманістичної освіти» [8, с. 153]. Разом з І. Шадам К.-Д. Роммель підготував до видання дві частини «Хрестоматії німецької мови в прозі та віршах».

Отже, вся потужна науково-творча атмосфера в колективі професорів Харківського університету сприяла появі наукових і методичних праць у галузі музичної освіти. Окрім учителів музики І. Вітковського та І. Лозинського, одним із найавторитетніших музикантів в університеті й Харкові у 1810–20-х рр. був Густав (Адольф) Густавович Гесс де Кальве. Його праця «Теорія музики або роздум про це мистецтво, що висвітлює історію, мету, дію музики, генерал-бас, правила створення (композиції), опис інструментів, різні роди музики і все, що її стосується, в подробицях» (1818) має, на нашу думку, не тільки історичне значення. Її вивчення допоможе виявити важливі для сучасності аспекти думок митця з педагогічних, морально-естетичних, музикознавчих, історичних, соціально-культурних, методичних проблем тощо.

До Г. Гесс де Кальве ніхто в Російській імперії не ставив мети ознайомити аматорів з європейською музичною естетикою, а також осмислити культурні еволюційні процеси у суспільстві крізь призму цієї естетики. У зв'язку з тим, що в країні не було музичних закладів подібних західноєвропейським, а професійна освіта здобувалася, переважно, приватним шляхом, то наукова праця музиканта викликала великий інтерес як навчальний посібник, сприяючи утвердженню професійних музичних знань в середовищі українських і російських музикантів. Так, в 1823 р., коли О. С. Грибоедов, який був композитором-аматором, жив у Тбілісі, він, звертаючись до свого друга князя В. Ф. Одоєвського, писав у Москву: «Поблизу тебе в книжковій крамниці чи не знайдеться Гесс де Кальве «Теорія музики»?..» [3, с. 313; цит. за: 7, с. 64]. І це лише одне з свідоцтв великої популярності праці музиканта в освічених колах суспільства.

В своїй праці, яку складають два томи, Г. Гесс де Кальве порушив багато теоретичних, музикознавчих та педагогічних проблем і так визначив її мету: «...надати аматорам музики в Росії засоби для кращого розуміння цього мистецтва...» [4, с. 4]. У «Вступі» автор говорить про завдання, яке він поставив: «Мета моєї праці полягає в тому, щоб дати любителям музики в Росії засоби до кращого розуміння цього мистецтва». У першому томі митець розкрив особливості музичного мистецтва, історію його розвитку й стилі, на основі праць чеських і німецьких музикознавців пояснив правила композиції, дав відомості про інструментальні й вокально-інструментальних жанри і форми (наприклад, оперу, ораторію, кантату, баладу, романс, симфонію, концерт, сонату, варіації, фугу тощо), музичні інструменти та ін.

Багато сторінок автор присвячує тлумаченню морально-виховної ролі музики, що обумовлює педагогічне значення праці. Визначаючи музику як засіб «віддалити будь-яку неприємну думку», Гесс де Кальве так пояснював її властивості: «...Музика... не залишає пустоту в душі, але займає її приємністю без найменших труднощів. Вона облегує серце після тяжкої праці, тамує сильні спонукання, не допускаючи людину до розпусних вправ, як то гри, Бахуса, Венери... Якщо музика застосовується

для пояснення благородних предметів, вона має якість виправлення душі та пристрастей...» [4, с. 79].

Маючи європейську університетську освіту і будучи близьким до колективу Харківського університету, де він у 1812 р. у присутності всіх професорів захистив дисертацію на тему «Dissertatio inauguralis de genunio philosophiae caractere» на здобуття звання доктора філософії [7, с. 66], Гесс де Кальве обстоював необхідність викладання музики в «Університетах та Академіях», обґрунтовуючи це її високою виховною місією. Звідси ті високі вимоги, що висуває автор трактату до вчителя музики, який «має бути освіченим та в словесності знаючим, щоб міг спрямувати своє вчення також на моральну освіту свого учня, оскільки музика й сама по собі має великий вплив на естетичну освіту» [4, с. 24].

На початку XIX ст. активізувалися музично-освітні процеси, зросла потреба у вчителях музики. Рівень професійної підготовки музичних наставників, які давали любителям навички достатні для побутового музикування, був різний. За умов зростаючої потреби у вчителях, коли не вимагалися документи, що підтверджували рівень професійних знань, на музично-педагогічній ниві зустрічалися також і випадкові люди. Ці проблеми музичної освіти й виховання привернули увагу громадськості лише у середині XIX ст., а спостереження Гесса де Кальве в 10-ті рр. за їх станом в Україні були винятком. Надзвичайно влучно автор праці дав характеристику музичної домашньої освіти, мети, до якої прагнули у цій освіті, розкривав її недоліки та їх причини. Звернувши увагу на популярність домашнього навчання музиці, він відзначив «що мало який будинок знайдеться без фортепіано, мало яка родина без вчителя музики» [4, с. 231].

Музикант підкреслив недостатню кількість професійно підготовлених вчителів, відсутність високохудожнього педагогічного репертуару як основних чинників, що негативно впливали на всебічний розвиток талантів. Так, Гесс де Кальве писав: «Між російськими дамами є багато таких, які свій музичний хист довели до досконалості, але більша частина не може придбати ґрунтовних знань про музику чи то за відсутністю книг, чи за браком добрих вчителів, що частіше трапляється з дітьми сільського дворянства. (...) Там не знають Моцарта, Гайдна, Бетховена або Клементі; марші, вальси, екозеси і досить сухі варіації – ось тло, на якому вони відзначаються» [4, с. 23].

Про своїх сучасників він, іноді, відгукувався досить саркастично: «В наш час навчання музики також вважається потрібною частиною хорошого виховання, але це є швидше прикрасою для молодих людей ніжного походження, аніж справжнє виховання почуття. У нас задоволені бувають, коли донька бренькає кілька екозесів на фортепіано, син свистить хвацький марш на флейті, а племінник скрипить зворушливу пісеньку» [4, с. 23].

Важливою заслугою Гесса де Кальве був критичний аналіз стану не лише музичної освіти, а й музичної культури, в цілому, в Росії та Україні, особливо тих явищ, які мали повсюдне поширення. Так, проникнення в усі

сфери суспільного життя країни західної культури мало подвійний вплив – і позитивний, і, нажаль, негативний. Саме негативний бік цього явища і поверховий характер сприйняття і розуміння частиною суспільства іноземної культури помітив і критично розкрив Г. Гесс де Кальве: «Росіянин не задоволений чудовим своїм наспівом, або малоросійською ніжною піснею, він вважає себе набагато щасливішим..., якщо вивчить французький романс... Російський танок, або козачок... недостатні для освіченої ноги; треба полірувати і привчати її до кадрили, вальсів, екосезів, мазурок» [5, с. 60].

Виняткова музична обдарованість «росіян», яку відзначав Гесс де Кальве, примусила його з особливим обуренням говорити про тих дилетантів, які, маючи хороші музичні здібності, не йшли далі аматорства. «Я жалію тільки тих зарозумілих молодих панків, – писав музикант, – які ледве починають сяк-так грати на деяких інструментах, враз хапаються за авторське ремесло, сподіваючись аби як зляпанними варіаціями, польськими або екосезами, викликати подив простого народу, і бувають настільки переконані в своїй геніальності, що кепкують з найкращих знавців, якщо ті здумають виявляти їх погрішності і забажають їх виправити... Найбільше нещастя для цих людей те, що нічому вже більше не вчать, бо вони переконані в своїх знаннях» [4, с. 21–22]. Таким чином, Гесс де Кальве підкреслив, що аматорство там, де мають бути глибокі професійні знання, починає гальмувати становлення і розвиток професійної освіти і, особливо, в такій галузі як композиція.

Особисті спостереження дали змогу митцю зробити висновки відповідно стану оркестрового виконавства і необхідності вчитися вмінно керувати колективом музикантів. Так, Гесс де Кальве підкреслив: «Найкращий оркестр по невправності директора (диригента – Л. Ф.) може вийти з ладу, і посередній, при гарному нагляді, з точністю виконуватиме свої обов'язки. Стосовно цього вже велика самовпевненість на свою вправність, коли який-небудь музикант, ледве навчившись грати на скрипці, або іншому інструменті... відразу стає перед оркестром... і хоче управляти ним...» [4, с. 219].

Гесс де Кальве висловив також важливі думки стосовно проблем музичного виконавства, які залишаються актуальними і сьогодні. Він різко негативно засуджує «вільне» ставлення до авторського тексту: «...Багато хто з віртуозів дуже помиляються при виконанні п'єс, коли не звертають уваги на силу ноти, яку їй дав творець, ... або в адажіо додадуть безліч нот без міри й порядку, про які автор навіть і не гадав. Таке свавілля є найбільшою кривдою, яку тільки може віртуоз заподіяти творові...» [4, с. 218]. Таким чином, всупереч існуючій практиці «вільного» ставлення до авторського тексту, Г. Гесс де Кальве, спираючись на європейські естетичні позиції, висловив необхідні критерії його відтворення.

Гесса де Кальве ми можемо вважати одним із правдивих і об'єктивних документалістів епохи, який так сказав про побутування української народної пісні: «Одна тільки чернь передає ще від батька до

сина... національні пісні, а без простоти цього класу народу ми вже давно б забули мелодію наших прабатьків... Якщо народна пісня... потрапляє в п'яну кімнату надутого багатія, то вона служить більше насмішкою, а ніж душевним задоволенням» [4, с. 70]. Цими словами підкреслюється значення фольклору для автора і його освічених сучасників, які почали збирати народні пісні, а також роль народу у збереженні цих скарбів. Співчуття гуманної людини високої культури до пригнобленого народу і його мистецтва прочитується в оцінці ставлення до народної пісні в багатому середовищі. В своїй праці Гесс де Кальве також подав відомості про музичне життя Києва, Харкова, Одеси, Казані, Ревеля, Риги, про рогові оркестри, які він чув у Миколаєві.

Отже, одна з перших в Україні наукових праць, а саме «Теорія музики» Г. Гесса де Кальве, історично закономірно з'явилася в Харківському університеті – визначному вітчизняному культурно-освітньому центрі XIX ст. На увагу сучасних науковців вона заслуговує тому, що автор окрім історико-теоретичних положень про музичне мистецтво, висвітлив питання музичної освіти та морально-естетичного виховання на початку XIX ст., дав їм об'єктивну оцінку як професійний музикант і педагог, підкреслив значення всебічної професійної підготовки вчителя музики, вказав на значення фольклору, необхідність його збереження і вивчення, що є актуальним і сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багалея Д. И. Опыт истории Харьковского университета: (По неизданным материалам) : в 2 т. Т. 2: (1815–1835) / Д. И. Багалея. – Х., 1904. – С. 52.
2. Багалея Д. И. Харьковские университетские тожества в первые годы существования университета / Д. И. Багалея. – Харьков : Типография Губернского Правления. – 1892. – 31 с.
3. Булич С. А. С. Грибоедов – музыкант / Булич С. // Полн. собр. соч. А. Грибоедова. – СПб., 1911. – Т. 1. – С. 313.
4. Гесс де Кальве Г. Теория музыки / Г. Гесс де Кальве. – Харьков : В Университет. тип., 1818. – Ч. 1. – 304 с.
5. Гесс де Кальве Г. Теория музыки / Г. Гесс де Кальве. – Харьков : В Университет. тип., 1818. – Ч. 2. – 369 с.
6. Миклашевський Й. М. Музична і театральна культура Харкова кінця XVIII – першої половини XIX ст. / Й. М. Миклашевський. – К. : Наукова думка, 1967. – 160 с.
7. Муха А. І. Композитори України та української діаспори : довідник / А. І. Муха. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 66.
8. Роммель К.-Д. Спогади про моє життя та мій час / К.-Д. Роммель. – Х., 2001. – 153 с.
9. Харківський Національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников та ін. – Х. : Фоліо, 2004. – 750 с.